

29. ЦДАГО України ф. 1, оп. 20, спр. 72, арк. 27 зв.
30. ЦДАГО України ф. 1, оп. 20, спр. 75, арк. 41.
31. ЦДАГО України ф. 1, оп. 20, спр. 16, арк. 29 зв.
32. ЦДАГО України ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 64.
33. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник / Укл.: А.Кудрицький та ін. – К.: Українська Радянська Енциклопедія, 1990. – С. 334.
34. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 72, арк. 70.
35. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 16, арк. 34.
36. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 64 зв.
37. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 44, арк. 35.
38. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 62 зв.
39. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 62 зв.
40. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 16, арк. 20.
41. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 45.
42. ЦДАГО України ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 64 зв.
43. Павлюченков С. Ильич в запое. О производстве и потреблении самогона в послереволюционные годы // Родина. – 1997. – №11. – С. 25.
44. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 21, арк. 58.
45. Черниговщина в годы гражданской войны. 1919–1920: Сб. документов и материалов / Сост.: В.И.Кудряшова и др. – С. 73.
46. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 44, арк. 35.
47. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 74, арк. 6.
48. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 72, арк. 67.

О.Л.Рябченко

Студентство Радянської України 1920-х років: від образу до реальності

Тривалий час студентство першого десятиліття Радянської влади в історичних дослідженнях було представлено монолітною масою пролетарської молоді, яка, наполегливо переборюючи всі матеріальні негаразди, поєднуючи навчання з активною громадською роботою, з ентузіазмом підтримує рішення Комуністичної партії на мітингах і демонстраціях. Інші сфери студентської повсякденності, наприклад, забастовки чи демонстрації протесту, просто замовчувалися, вони не вписувалися в образ "нового студента" – романтика, який долає всі труднощі на шляху до досягнення головної мети.

В основу ідейної схеми нового образу студента було закладено твердження, що єдино можливим студентом у пролетарській державі міг бути лише "студент-пролетар". А.В.Луначарський зазначав: "На першому місці повинен бути пролетарій за своїм походженням, думками, своєю природою і той, хто має талант, на другому місці – хто взагалі має талант, а третього – не повинно бути у навчальних закладах... Проте перші можуть бути недостатньо підготовлені інтелектуально, але їхній соціальний досвід, енергія настільки багаті, що їм буде легко наздогнати необхідне" [1, с. 193]. У пролетарських студентах, робітфаківцях, у майбутніх "червоних командирах соціалістичного виробництва" компартійне керівництво НКО в цілому бачили майбутніх "нових людей", наочне втілення "соціалістичного типу особистості", формуванню якого в цей період приділялася особлива увага. Останнім часом дослідники почали звертати увагу на витоки концепції "нової людини", що була смисловим стержнем виховної системи радянського суспільства. Ця концепція мала досить давні витоки – "її основу складали масонські і теософські ідеї про всеєдність людства і про цілісну людину – Мікрокосм, доповнені елементами вчень сен-сімонізму, природничо-наукового позитивізму, марксистської формаційно-трудової теорії і нового, волюнтаристського напрямку психологічної соціології" [2, с. 190].

Образ "нового радянського" студента був створений керманічами республіки, підхоплений публіцистикою і літературою, які і довершували формування визначених стереотипів його сприйняття. Перетворившись на кліше, цей образ випереджав реальність, впливаючи як на конструювання студентами нової соціальної ідентичності, так і на сприйняття його громадськістю. Допомогала пристосувати власну ідентичність до реалій життя конструкція із міфів і символів.

1920-і роки, як і інші епохи, стали часом появи притаманних саме цьому періоду міфів, за допомогою яких люди усвідомлювали перетворення в суспільстві, наповнюючи реальність власними почуттями. Образні репрезентації, приписані різним суб'єктам, відіграють важливу роль у системі суспільних відносин. Колективні ілюзії при цьому виступають реальною формою соціальної психології і беруть участь у процесі формування стереотипів поведінки як їх невід'ємний елемент [3, с. 230]. Тому формування позитивного образу "нового радянського студента" мало чітко виражене ідеологічне навантаження, і підтримка в масах саме такої ілюзії була першочерговим завданням державного апарату.

Як уже йшлося, основним елементом образу "нового" студента було його пролетарське походження. Але дослідники відмічають, що протягом

1920-х років поняття "пролетар" залишалося вигідно невизначеним, досить важко сказати, що означало ним бути і залишатися: походити із робітничої сім'ї, мати стаж роботи на виробництві чи "свідомість робітника" [4, с. 131]. Тож людська свідомість миттєво відреагувала на запити нової влади: пролетарська ідентичність конструювалася різними шляхами. Конструювання це відбувалося без урахування минулих традицій вищої школи, навіть назва – "нове студентство" – підкреслювала саме революційний початок нової корпорації. Вона повинна була мати єдине дійсне минуле: революцію і громадянську війну [4, с. 94]. За умови досить високої соціальної мобільності і розмитості меж між суспільними групами занепокоєння соціально-груповою належністю була досить розповсюдженою. Кар'єрні можливості індивіда замикалися на його спроможності асоціювати себе з категорією "пролетаріату". "Нові" студенти використовували для цього одну із своїх самоназв – "студенти-пролетарі". Конкретні індивідуальні практики свідчать, що після вступу до ВНЗ чи на робітфак по командировці студент відразу ж мав записатися до однієї із профспілкових організацій. Структура їх при кожному ВНЗ відтворювала всю палітру галузевих профспілок у державному масштабі. Цей процес не міг бути стихійним, як відмічається в літературі [5, с. 179], профспілки в інститутах виникали, оскільки молода людина повинна була відразу ж визначити свої стосунки з тим "пролетарським загоном", до якого вона належала на виробництві. Вони стали необхідними тому, що студентами, які були головними представницькими студентськими виборними організаціями з досить широкими повноваженнями, що дозволяли втручатися у сферу управління вищим навчальним закладом, перестали влаштовувати владу, оскільки до них досить часто обиралася молодь поза списками компартійних осередків. Занепокоєні проблемою впливу на безпартійне студентство партійні функціонери разом із представниками комуністичних осередків ВНЗ на початку 1921/1922 навчального року неодноразово на нарадах розглядали питання про роботу студентських організацій і визнали за необхідне звузити їх права [6, ф. 1, оп. 1, спр. 480, арк. 6]. У 1924 році студентами були повністю ліквідовані, а їхні функції перейшли до профспілкових організацій [5, с. 180]. З одного боку, саме через ці організації, пропрацювавши рік-два на виробництві чи в школі і ставши їх членом, можна було отримати командировки до ВНЗ, чим і скористалася значна кількість вихідців із "колишніх" у пошуках можливостей інтегруватися в радянське суспільство. З іншого – через профспілки легше було виявити "соціально ворожих" студентів, оскільки відданість ідеалам більшовиків знецінювалася перед фактом народження не в пролетарській

родині. Наприклад, доньки священика Зінаїда і Таїсія Булгакови, які були виключені із Чернігівського інституту народної освіти з третього (останнього) курсу, намагалися довести свою відданість Радянській владі. У листі до Центральної комісії у студентських справах (листопад 1924 р.) Зінаїда написала: "С 1919 г. я два года работала сельской учительницей и все свои силы отдавала крестьянам ... самостоятельная жизнь с 1919 г. и трёхлетнее пребывание в институте выработали из меня человека вполне с пролетарской идеологией. Аккуратно выполняю академические обязанности, я всё свободное время отдавала общественной работе, желая по мере сил принести пользу государству и на деле доказать искренность своих взглядов... Я совершенно порвала со средой, из которой вышла, доказательство: работа по антирелигиозной пропаганде" [7, ф. 166, оп. 4, спр. 710, арк. 131–132].

Інша студентка цього самого інституту В.І.Бородаєвська, яку також виключили разом із сестрою, пише: "Пятилетняя самостоятельная жизнь и работа в пролетарской среде выработали во мне твёрдые взгляды, противоположные той среде, из которой я вышла. Поэтому я уже не могла не отказаться от неё, я навсегда порвала связь со своей семьёй" " [7, ф. 166, оп. 4, спр. 710, арк. 128].

Але зречення і членство в спілці Робос не допомогли. Центральна комісія прийняла рішення підтвердити виключення сестер із Чернігівського ІНО.

Наступними важливими елементами образу нового студента виступали колективізм і пріоритетність суспільно корисної роботи, тобто "студент-пролетар" не мислився поза громадською роботою, і остання мала посісти в його житті першочергове значення. Практики колективного побуту підкреслювали деіндивідуалізацію особистості студента, наголос переносився із студентства як сукупності індивідів на студентство як сукупність колективів. Навчання також мали перетворитися на колективні практики за допомогою бригадно-лабораторного методу, екзамени і заліки в ідеалі також повинні були готуватися і здаватися побригадно. Студентів розподіляли на групи по декілька осіб. Призначали бригадира, який і відповідав за знання своєї бригади. Як згадував проф. Ю.Кобилецький, перевірка знань проходила приблизно так:

"Викладач. Вивчили матеріал?

Бригадир. Вивчили.

Викладач. А як вивчили?

Бригадир. Іщук на "5", Масенко – на "4", Майстренко – на "3".

Викладач. Ну що ж, так і поставимо!" [8, с. 126].

Тривалий час у 1920-ті роки в студентських матрикулах замість оцінок взагалі ставилося "зараховано", контроль за індивідуальною підготовкою втрачався, що було просто знахідкою для прикриття "колективом" некомпетентності чи елементарного небажання вивчити предмет.

У публіцистиці неодноразово писалося про тяжке матеріальне становище студентства України, але ці проблеми жодним чином не повинні були впливати на змінення створеного узагальненого образу – загал мав не сумніватися в тому, що молодь стійко переносить усі незгоди, житлові кризи, напівголодне існування в ім'я побудови прекрасного майбутнього. В літературних творах того часу також змальовувалося катастрофічне життя вищої школи, як, наприклад, у І.Микитенка: "Професор на лекції таке говорить, що в голові макітриться, нічого не розумієш, сидиш як довбня... Прийдеш додому – замерзаєш. Сядеш писати – в руки зашпари заходять. Книжку прочитати – немає книжки: торбу грошей треба на книжку. Та це така наука? А хай воно сказиться. Не світить нам учиться, от і все..." [9, с. 58]. Але такі сюжети мали показувати лише силу волі пролетарських студентів, які "пришли завоевать ум и разум" [10, с. 77], їх надлюдські можливості перебороти матеріальну кризу і досягти мети:

"...А ми вперед, сміливо й гордо

І переможно будемо йти..."

Та сама ідея закладалася і в образ жінки-студентки. Недарма з позовклих світлин тогочасної періодики уважно дивляться в майбутнє, яке уявлялося неодмінно світлим і прекрасним, зосереджені дівочі очі. Неодмінним атрибутом такого образу були шкірянка і червона хустина. У людській свідомості миттєво мали виникати відповідні асоціації – це робітфаківка, активістка, комсомолка, тобто жінка, на яку потрібно було рівнятися в житті іншим! [11, с. 150.] Стереотипний образ закріплювався у "поетичних" строках, як, наприклад:

Кожанка да платок (куда краснее мака),

Упрямый взгляд, что даль сверлит привык...

Вот так поэты девушку с рабфака

Давно воспели с ног до головы [12, с. 42].

Антиподом образу пролетарському студентству виступав образ "студента-ворога". Такими ворогами були "колишні" люди та їхні діти – священики, дворяни, поміщики, чиновники, офіцери царської і Білої армій, купці тощо. У пресі вони висвітлювалися такими собі "вовками в овечій шкурі", які всілякими шляхами проникали у вищу школу, де їм не було місця, і тому цей "соціально ворожий елемент" необхідно було звідти "вичистити". В реальності під цю категорію потрапляло багато вихідців із

пролетарського середовища, які дозволили собі засумніватися у вірності більшовицьких експериментів.

Студентство 1920-х років не було монолітним, кожен змушений був зробити свій вибір, знайти такі стратегії поведінки, які допомогли б відповідати сформованому образу і тим самим мати можливість отримати вищу освіту і більш-менш вдало інтегруватися в радянське суспільство.

Необхідність застосування категорії "пролетар" до своєї біографії не залежала ні від самоусвідомлення індивіда, ні від його попереднього статусу. Це, скоріш, визначалося спробою знайти своє місце в тогочасному соціумі і конкретною ситуацією, яка вимагала забути своє походження чи навпаки.

Найчастіше пролетарський статус студента мала підтвердити командировка, що видавалася комсомольськими, партійними чи профспілковими організаціями. Довідки і командировки різноманітних організацій, які засвідчували потрібне походження і лояльність кандидата до радянської влади, були не просто звичайними посвідченнями про відрядження на навчання. Як відмічає А.Ю.Рожков, вони були рівнозначними поняттю "путівка в життя" і означали поворотний момент у біографії молодої людини, що відкривало для неї шлях до вертикальної соціальної мобільності, до кар'єри радянського спеціаліста [13, с. 220] Тому молодь чи їхні батьки намагалися дістати їх, не задумуючись про можливі наслідки, бо кожний, хто мав якесь відношення до "чужого класу", в будь-який момент міг бути позбавлений усього досягнутого в житті, навіть ціною неймовірних зусиль чи відмови від батьків. Остання стала звичним явищем, газети постійно друкували оголошення про відмову, що зовсім не свідчило про щирість таких дій, оскільки багатьох студентів звинувачували у підтримці контактів із батьками. Багато відряджень до навчальних закладів було видано червоноармійцям, походження яких ніхто не з'ясовував. Частина студентів приходила до інститутів через виробництво, пропрацювавши на заводах чи фабриках кілька років і отримавши необхідний "стаж" і новий соціальний статус – службовця чи робітника і разом із ним командировку на навчання, у тому числі і на робітфак. У липні 1924 року інспектури народної освіти округів отримали вказівку особливу увагу звертати на комплектування робітфаків: "Стежити пильно, щоб попадали туди виключно робітники і селяни, з великим виробничим та громадським стажем" [7, ф. 166, оп. 3, спр. 1007, арк. 43]. Але все одно вони потрапляли.

У житті радянських громадян велика роль відводилася й анкеті. Питань у ній було багато, і вони будувалися так, щоб молодь змогла довести відданість радянській владі. Найважливішою в ті часи вважалася

позиція "Ваше соціальне походження", але лише в наступному десятилітті поряд із нею в дужках з'являться три уточнювальні слова: "колишній стан батьків". Тому, як згадував С.М.Голіцин, молодь без вагань відповідала: "Батько службовець, мати домогосподарка" [14, с. 420]. Особисту історію потрібно було пристосувати до вимог нової державної ідеології, а свої біографічні дані потрібно було розмістити так, щоб таємне не стало явним. Від такої майстерності залежала не лише можливість отримання освіти, але й життя людини.

Такі анкети досить часто легко і без особливих докорів сумління підроблялися, і до навчальних закладів вступали діти із так званих "соціально ворожих" родин. Поняття "соціальне походження" у більшості випадків замінювалося поняттям "соціальне положення": у відповідній графі ставилася професія батьків, часто можна було зустріти відповіді досить туманні, які не розкривали суті питання, а нерідко і брехливі: "Батьки – службовці, померли", "Зв'язку з батьком не маю". Наприклад, студентка Київського ІНО О.Д.Кучеревська у своїй анкеті написала: "Вільна професія, столярує і працює на городі". В той самий час батько її був священиком [7, ф. 166, оп. 6, спр. 10527, арк. 360]. "У цілому всі ми були пролетарське студентство, – відмічає Д.Гуменна, – але кожен мав ще своє, недоступне для чужого ока. В анкеті всі були пастухи, батраки, робітники, незаможні, бійці Червоної армії, активісти, висуванці... Хто як міг, так і маскувався" [15, с. 158].

Необхідність пристосування до нових умов, бажання отримати спеціальність і влаштувати своє життя спонукала багатьох до отримання фальшивих документів. Студент Харківського технологічного інституту М.Москвін у своїх спогадах відверто написав, що, "поставивши не одну пляшку самогонки сільським вождям, я добився від них документів, що засвідчували мою бідність, пролетарське походження та інше... моя біографія була завірена численними органами влади і була підкріплена цілком справжніми документами" [16, с. 5]. Дійсно, це незаперечний факт, що необхідні для вступу у ВНЗ метрики можна було дістати по знайомству чи за хабар, навіть пісенька з'явилася:

Дайте мне за рубль за двадцать –

Папу от станка, папу от станка ... [14, с. 346].

Така практика соціального маскуванню була розповсюдженою. Населення країни пристосовувало себе до вигідного для нього "класу", перетворюючи біографічну інформацію потрібним образом, на відміну від стратифікаційної політики, яку проводила радянська влада в перші десятиліття. Її сутність досить влучно розкриває поняття "приписування до

класу", запропоноване американською дослідницею Ш.Фітцпатрик [17, с. 750], яка вказує на те, що після 1917 року представники всіх прошарків населення були "приписані" державою до якогось "класу". Приписані до класу, який отримав назву "буржуазний" (так звані "колишні люди" – поміщики, чиновники, офіцери царської і Білої армії, купці, священники тощо), вимушені були інтегруватися в радянське суспільство в умовах дискримінації. Для отримання освіти вони всіма можливими для них шляхами намагалися отримати документи, які засвідчували пролетарське чи селянське походження. Багато громадян користувалися своїми зв'язками із представниками влади, таких комуністів називали в ті часи "ручними". В архівах зберігається чимало записок до відповідальних радянських керівників із проханням допомогти отримати необхідні документи для вступу тієї чи іншої особи до інституту, як, наприклад: "Т.Касьян. Посылаю тебе т.Харченко... о котором я говорил. Направь его куда следует, снабдивши соответствующими шпаргалками..." [18, ф. Р-495, оп. 1, спр. 8, арк. 204]. Представники влади самі порушували норми, встановлені ними ж для вступу до ВНЗ.

Отримавши необхідні документи, молодь вступала до ВНЗ і намагалася всіма можливими засобами відповідати образу нового "студента-пролетаря" – від активної участі чи симуляції громадської роботи до зовнішнього вигляду. Зовнішність і поведінка повинні були підкреслити пролетарську сутність цієї категорії молоді.

Цю істину швидко освоїли представники заможніших верств населення, які за допомогою одягу і показово неохайної зовнішності намагалися не виділятися із загальної маси студентства, щоб не привертати до себе зайвої уваги. Ю.Л.Юркевич, згадуючи свої студентські роки у Київському політехнічному інституті, писав, що у молоді протягом 1920-х років "тримався стиль підкресленої неохайності в одязі, та і в поведінці: це вважалося доказом пролетарського світогляду" [19, с. 78]. Саме тому навіть при вступі до інституту намагалися відповідно виглядати: "Брудна, розстебнута косоворотка, збита на потилицю кепка роблять свою справу краще, ніж усякі посвідчення і свідоцтва" [16, с. 9]. У доносі на студента Київського політехнічного інституту Є.Лонського також відмічалось, що при вступі, "когда надо было к заявлению приложить 2 фотографические карточки, то первоначально подал приличных образцов, а после сфотографировался в кепке с видом шахтёрского рабочего, чтобы его не подозревали" [7, ф. 166, оп. 9, спр. 331, арк. 7].

Таким чином, одяг був своєрідним знаком, який мав підкреслити пролетарську сутність тих, кому він належав. Багатьом студентам

доводилося щоденно нівелювати свою соціальну диференціацію, використовуючи саме одяг для соціальної мімікрії. Виділятися із загальної маси було небезпечно, тому що відразу ж таких охрещували словами "інтелігент", "баришня", "жоржик" чи "барин", що мали негативне значення. В середовищі пролетарських студентів із великою зневагою ставилися до того, що із зовнішнього боку нагадувало буржуазне минуле. Тому "барином" чи "інтелігентом" легко могли обізвати лише за те, що хтось скаже, що плювати "противно і некультурно", або висловить своє негативне ставлення до похабних анекдотів. Це був складний, вирішальний екзаме́н, де "враховувалося все: уміння віртуозно покрити матом, ударити "по сапатці" (обличчю), носити одяг по-пролетарськи, відповідно їсти, пити, палити... Потрібно пізнати, що грубість не порок, що насилля благодать, і лише тоді кандидат на вищу освіту стане дійсною частинкою матеріалу, що пролетаризує вузи" [16, с. 8]. Відповідним мав бути і лексикон студента: "Розмова пересипалася напівблотними словечками, такими як "шамовка", "топась": це вважалося обов'язковим комсомольським жаргоном" [19, с. 78].

Декому удаваний "пролетарський" вигляд допомагав без проблем закінчити навчальний заклад. Студентка Харківського медичного інституту В.М.Горохова згадує, що їхній староста Дінерштейн протягом усіх років навчання "ходив обірваний, а влітку навіть босим, а як тільки закінчив інститут і отримав місце в клініці Харкова, відразу з'явився в франтівському, з голочки, коверкотовому костюмі – галіфе, в хромових шикарних чоботях. В модній тоді шкіряній куртці. Відразу одружився з однокурницею, яка також перетворилася із Попелюшки в принцесу. Виявилось, що і в одного, і в іншої були досить заможні батьки. А нам залишилося лише широко відкрити очі від здивування" [20, с. 8].

Приховування "ворожого" походження розглядалося як тяжкий злочин, в інститутах, крім різноманітних постійних чисток і перереєстрацій [21, с. 270], навіть проводилися спеціальні тижні самовикриття, а тим, хто добровільно розповість про своє минуле, обіцялася можливість продовження навчання. Але в ці обіцянки не дуже вірили, зважаючи на гіркий досвід тих, хто повірив. "Продовжуючи освіту, – писала студентка 5 курсу Київського медичного інституту, – я весь час переживала про те, що двері школи закриються переді мною, якщо тільки стане відомо про колишні статки. Тому я це замовчувала" [7, ф. 166, оп. 4, спр. 711, арк. 134]. Немало "колишніх" було вичищено під час різноманітних чисток, допомагали в цьому "недріманні очі", які засипали різноманітні інстанції, особливо комісії з перереєстрації студентів, сотнями листів, бо не могли

змиритися з тим, що поруч із ними могли знаходитися люди з іншого соціального середовища – "замасковані вороги", "яких і близько до вузів не треба допускати". Але багатьом, нерідко завдячуючи саме імітуванню "пролетарського" походження, вдалося закінчити вищі школи і більш чи менш вдало інтегруватися у нове суспільство.

Таким чином, образ нового радянського студента ніс на собі яскраво виражене ідеологічне навантаження. Підтримка подібних масових ілюзій була одним із найважливіших завдань партійного державного апарату, саме тому цей образ був антиподом образу "білопідкладочного" студентства, яке змальовувалося таким, що намагалося будь-якою ціною, не без підтримки "старої ворожої професури" відвоювати вищу школу, саботуючи реформи у системі освіти. Вихідці із "соціально ворожого" середовища, незважаючи на дискредитаційну політику відносно них, змушені були різними шляхами долати перешкоди на своєму шляху, у тому числі і для отримання вищої освіти. Гарантіями успіху могли стати не лише документи, а й характерна зовнішність і стиль поведінки – мовлення, особливо майстерність оволодіння офіційним дискурсом, участь у громадському житті, різноманітних кампаніях тощо. Сконструйований образ при цьому не завжди відповідав внутрішньому змісту, але він повинен був постійно демонструвати оточенню саме революційну сутність нового студентства, що автоматично ставило його в категорію обраних.

Література

1. Луначарский А.В. О народном образовании. – М., 1958. – С. 193–214.
2. Платова Е. Жизнь студенчества России в переходную эпоху 1917–1927 гг. – СПб., 2001. – 229 с.
3. Орлов И.Б. "Новая буржуазия" в сатире 1920-х гг. // История России XIX–XX веков. Новые источники понимания. – М., 2001. – С. 230–236.
4. Марков А. Что значит быть студентом. – М., 2005. – 264 с.
5. Липинський В.В. Становлення і розвитку нової системи освіти в УСРР у 1920-ті роки. – Донецьк, 2000. – 247 с.
6. Державний архів Харківської області.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.
8. Кобилецький Ю. Даль махне крилом. – К., 1985. – 158 с.
9. Микитенко І. Кадри. – Харків, 1932. – 140 с.
10. Ковынев Б. Песня весёлых рабфаковцев // Студенческая зрелищная работа. – М., 1928. – 79 с.
11. Рябченко О.Л. Проблема рівноправності жінки і еволюція поглядів на сімейно-шлюбні стосунки у 1920-ті роки // Гендерна політика міст: історія і сучасність. – Харків, 2007. – Вип. 2. – С. 149–156.
12. Краунд М. Рабфаківка // Красное студенчество. – 1927. – №6.

13. Рожков А. В кругу сверстников. Жизненный мир молодого человека в Советской России 1920-х годов: В 2 т. – Т. 1. – Краснодар, 2002. – 408 с.
14. Голицын С. Записки уцелевшего. – М., 2006. – 752 с.
15. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Испит пам'яті. – Кн. 1. – К., 2004. – 517 с.
16. Москвин М. Хождение по вузам. Воспоминания комсомольца. – Paris, 1933.
17. Fitzpatrick S. Ascribing Class: The Construction of Social Identity in Soviet Russia // *Journal of Modern History*. – 1993. – Vol. 65, №4. – P. 745–771.
18. Державний архів Полтавської області.
19. Юркевич Ю. Минувше проходит предо мною... – М., 2000. – 256 с.
20. Жизнь студентки Медицинского института г.Харкова в 1921–1925 годах Гороховой В.Н. // Музей історії Харківського медичного університету. – 12 с.
21. Рябченко О.Л. Очерки из жизни украинского студенчества (1920-е годы) // Эпоха. Культуры. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920–1950-е годы). – Харьков, 2004. – С. 267–285.

І.В.Ткаченко

Боротьба з соціальними та професійними хворобами в Україні у 20-х роках ХХ ст.

Завдання розбудови українського суспільства на засадах соціальної держави вимагає формування її урядом ефективної соціальної політики, насамперед у галузі охорони здоров'я населення. Ця проблема стає ще більш актуальною на сучасному етапі у зв'язку з демографічною кризою в Україні.

Покращання існуючої системи охорони здоров'я в Україні вимагає ретельного аналізу історичного досвіду та модернізації концептуальних підходів до вивчення цієї проблеми. Тільки глибоке дослідження досягнень минулих років дасть змогу зрозуміти головні напрями вдосконалення системи охорони здоров'я в сучасній державі.

Проблема розвитку системи охорони здоров'я у 20-х роках ХХ ст. продовжує залишатись актуальною і в науковому сенсі, оскільки в сучасній вітчизняній історіографії ї досі відсутнє комплексне дослідження цієї теми.

Уже у перші повоєнні роки органи охорони здоров'я велику увагу починають приділяти заходам з профілактики та лікування соціальних і професійних хвороб. У 1919 році у структурі Наркомздоров'я УСРР і в губздоровідділах були засновані туберкульозна та венерологічна секції, які спромоглися створити розгалужену мережу низових структур, на які